

DIGITALIZACE FONDŮ A SBÍREK V NÁRODNÍ LÉKAŘSKÉ KNIHOVNĚ A MOŽNOSTI JEJICH ZPŘÍSTUPNĚNÍ

Lenka Maixnerová, Filip Kříž

Anotace

Národní lékařská knihovna (NLK) od roku 2008 digitalizuje zejména starší monografie a periodika, které jsou ohrožené rozpadem nekvalitního kyselého papíru, poškozené častým používáním nebo nevhodným uložením. Zpřístupnění digitalizovaných dokumentů se řídí Autorským zákonem. Volná díla, na něž se nevztahují autorská ani nakladatelská práva, jsou zpřístupněna online. Autorsky chráněná díla, která jsou chráněna autorskými či nakladatelskými právy – 70 let od úmrtí autora a 50 let od vydání, noviny a časopisy 70 let od vydání – lze prohlížet a tisknout pouze lokálně na počítačích v NLK. NLK zpřístupňuje digitalizovaná díla prostřednictvím Digitální knihovny NLK, která je provozována v open source systému Kramerius. Celkem je nyní v Digitální knihovně NLK 1 705 415 digitalizovaných stran, z nichž 753 562 stran je volně přístupných.

V letošním roce knihovny v ČR nabídnou uživatelům novou službu, tzv. zpřístupnění děl nedostupných na trhu, které je umožněno díky novele autorského zákona z roku 2017. Prostřednictvím této služby budou moci uživatelé přistupovat k dosud nedostupným digitalizovaným knihám a časopisům, a to nejdříve z knihoven, které se ke službě připojí, a následně i vzdáleným přístupem. Uživatelé tak získají přístup ke knihám, které nejsou dostupné na trhu 6 měsíců, a k periodikům starším 10 let.

V roce 2019 využilo Digitální knihovnu NLK přes 48 tisíc uživatelů, kteří si prohlédli přes 107 tisíc digitalizovaných stran. Obsah Digitální knihovny NLK je možné prohlížet na počítačích, tabletech i mobilních zařízeních. Digitalizované dokumenty NLK jsou též integrovány do České digitální knihovny, která zpřístupňuje digitalizovaný obsah českých knihoven z jednoho místa.

Klíčová slova

digitální knihovny, knihovny, Česká republika, informační služby, díla nedostupná na trhu, autorské právo

1 Úvod

Národní lékařská knihovna (NLK) patří mezi tzv. paměťové instituce, jejichž cílem je shromažďování, ochrana a zpřístupňování dokumentů kulturního dědictví, v případě NLK zaměřených na oblast lékařství a zdravotnictví. NLK již od roku 2008 digitalizuje zejména starší bohemikální periodika a monografie, které jsou ohrožené rozpadem nekvalitního kyselého papíru, poškozené častým používáním, nevhodným uložením, nebo patří mezi vzácné dokumenty (rukopisy, vzácné tisky). Rozpadající se papír se vyskytuje převážně u dokumentů vydaných v letech 1850–1950, kdy došlo ke změně výrobního postupu papíru – nahrazení hadroviny dřevovinou, která není dostatečně trvanlivá z hlediska dlouhodobé archivace.[1]

2 Digitalizace

Proces digitalizace dokumentů v knihovnách nespočívá pouze v pořízení skenů. Knihovny v ČR digitalizují podle standardů Národní digitální knihovny (NDK) a ke každému naskenovanému dokumentu pořizují metadata. Mezi vytvářená metadata patří například:

- popisná metadata – popisné údaje pro vyhledávání a zpřístupnění digitálního objektu (autor, název, nakladatel, rok vydání ...)

- strukturální metadata – údaje zachycující vnitřní strukturu digitálního objektu (ročník, číslo, kapitola ...)
- administrativní a technická metadata – údaje pro řízení a správu informačních zdrojů (umístění, doba vzniku, poslední modifikace ...)

- autorsko-právní metadata – informace o omezeních vyplývajících z duševního vlastnictví a případných právních dohodách[2]

Standarty digitalizace pro obrazová data jsou:

- formát JPEG 2000
- rozlišení minimálně 300 PPI, barevná hloubka 24 bitů[3]

V rámci digitalizace probíhá také proces rozpoznávání textu (OCR – Optical Character Recognition), kdy dochází k převodu obrázku na prostý text. Díky technologii OCR je možné digitalizované dokumenty fulltextově prohledávat. Přesnost převedeného textu záleží na kvalitě tištěného originálu i na použitém OCR software. V budoucnu se počítá s použitím novějších a přesnějších OCR systémů pro vylepšení obsahu Digitální knihovny NLK.

3 Digitální knihovny

Digitalizované dokumenty jsou zpřístupňovány nejčastěji prostřednictvím systémů digitálních knihoven. Digitální knihovna umožňuje získávání, zpracování, uchování a zpřístupnění digitálních informací. V České republice knihovny nejčastěji využívají open source systém Kramerius, vyvíjený pod licencí GNU GPL v3, jehož vývoj je řízen knihovnami (NK ČR, MZK, KNAV, NTK, NLK, MKP, SVKUL).

4 Zpřístupnění digitalizovaných děl

V České republice probíhá digitalizace v knihovnách již od 90. let, zejména díky finanční podpoře programu VISK 7 *Národní program digitálního zpřístupňování dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru – Kramerius*, projektu *Vytvoření Národní digitální knihovny*, programu VISK 6 *Národní program digitálního zpřístupnění vzácných dokumentů Memoriae Mundi Series Bohemica*, krajských digitalizací, projektu Google Books v NK ČR a dalším individuálním projektům.[4]

Objem primární digitalizace v ČR je odhadován na 65 milionů stran (cca 220 000 svazků knih, periodik a dalších dokumentů). Roční přírůstek digitalizace je odhadován nejméně na 7,5 milionů stran. Finanční náklady na digitalizaci se v ČR pohybují okolo jedné miliardy korun, ale využití je přitom nízké.[5]

Podle platného autorského zákona knihovny mohou z digitalizovaných dokumentů volně zveřejňovat pouze dokumenty, kde uplynulo již 70 let od smrti autora/autorů (omezení se vztahuje i na ilustrátory, překladatele, editory atp.). U novin a časopisů se hranice pohybuje mezi 100 – 70 lety od vydání. U titulů kde není možné dohledat biografická data autorů, se díla zveřejňují většinou po 100 letech od jejich vydání. Knihovny mohou zveřejňovat i mladší dokumenty, pokud získají licenci ke zveřejnění přímo od autora nebo nakladatele.

Novelizace autorského zákona (zákon č. 121/2000 Sb.) zákonem č. 102/2017 Sb. otevřela v ČR možnost ošetřit zpřístupnění digitalizovaných děl prostřednictvím licenčních smluv mezi knihovnami a kolektivními správci. Novelizace neznámá, že knihovny budou moci zveřejňovat veškerý digitalizovaný obsah, ale pouze díla nedostupná na trhu (tzv. DNNT). Dílo nedostupné na trhu je definováno podle typu dokumentu jako:

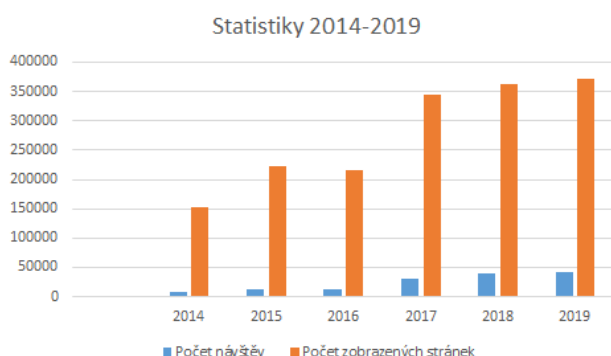
- monografie, která není k dispozici na běžném trhu po dobu 6 měsíců,
- periodikum starší 10 let – pokud není předmětem licenčních podmínek.

Dílo nedostupné na trhu musí být uvedeno v Seznamu děl nedostupných na trhu, který je vytvářen v NK ČR; každý autor má možnost nechat své dílo ze seznamu odebrat.[4]

V prosinci 2019 byla podepsána smlouva mezi NK ČR a kolektivním správcem Dilia o užití autorských děl. Licenční poplatky za užití digitalizovaných dokumentů budou hrazeny celkovou paušální roční platbou za všechny knihovny podle schváleného sazebníku na roky 2019–2023.[5] Během ledna 2020 knihovny, které budou díla nedostupná na trhu zpřístupňovat, podepsaly smlouvu s NK ČR. V první fázi se předpokládá, že dojde ke zpřístupnění děl nedostupných na trhu na místě samém ve vybraných knihovnách (NK ČR, krajské knihovny, některé specializované, včetně NLK) za určitých technických podmínek pro registrované uživatele, později s možným vzdáleným přístupem. Aktuálně probíhá implementace technického řešení v NK a v knihovnách poskytujících tuto službu. Přípravuje se též možnost zhotovení tištěné nebo digitální kopie za úplaty. Zpřístupňování děl nedostupných na trhu bude probíhat prostřednictvím Národní digitální knihovny, jejímž správcem je NK ČR. V NDK nejsou však všechny digitalizované dokumenty v českých knihovnách, NDK obsahuje digitalizované dokumenty NK ČR a MZK – z ostatních knihoven pouze dokumenty digitalizované v programu VISK 7. Výhledově se počítá se zapojením i ostatních digitalizovaných dokumentů (včetně digitalizací NLK) do NDK.

5 Digitalizace v Národní lékařská knihovně

Digitalizace v NLK probíhá již od roku 2008. Pro digitalizaci dokumentů využívá NLK komerční firmy a od roku 2011 též vlastní digitalizační pracoviště. Z hlediska financování jsou kromě vlastních zdrojů využívány dotační programy MK ČR VISK 6 a VISK 7. NLK digitalizuje zejména bohemikální periodika a monografie z let 1850–1950 a vzácné tisky. Pro digitalizaci dokumentů byl v NLK vytvořen dlouhodobý plán digitalizace, který zohledňuje fyzický stav dokumentů a jejich unikátnost v ČR, případně i ve světě. Digitalizace v NLK probíhá koordinovaně s ostatními knihovnami v ČR. Cílem je, aby dokument byl digitalizován pouze jednou. Pro účely evidence digitalizace v ČR knihovny využívají nástroj Registr digitalizace, kam knihovny mohou hlásit, co plánují digitalizovat a co mají již digitalizováno.

Graf 1 – Statistiky využívání Digitální knihovny NLK Kramerius v letech 2014–2019

NLK používá pro zpřístupňování digitalizovaných dokumentů digitální knihovnu Kramerius. Do digitální knihovny NLK vkládá nejen digitalizované dokumenty, ale i elektronické dokumenty získané od nakladatelů nebo přímo autorů, obvykle ve formátu PDF. V roce 2020 obsahuje Digitální knihovna NLK 1 705 000 digitalizovaných stran (6 110 monografií a 277 titulů periodik). Z celkového počtu je volně přístupných cca 753 500 stran. Jedná se tedy o 44 % volně dostupných dokumentů, ostatní digitalizované dokumenty jsou dostupné pouze v prostorách

NLK. Uživatelé mohou Digitální knihovnu NLK využívat i na mobilních zařízeních Android a iOS s použitím aplikace Kramerius. Digitální knihovna NLK obsahuje:

- digitalizovaná tištěná periodika a monografie
- digitalizované staré tisky a rukopisy
- elektronické časopisy a monografie
- závěrečné grantové zprávy (IGA MZ ČR)
- atestační práce, kvalifikační vysokoškolské práce
- konferenční materiály, postery, prezentace
- digitalizované sbírky Zdravotnického muzea
- atestační práce, kvalifikační vysokoškolské práce
- letáky, informační materiály pro laickou veřejnost

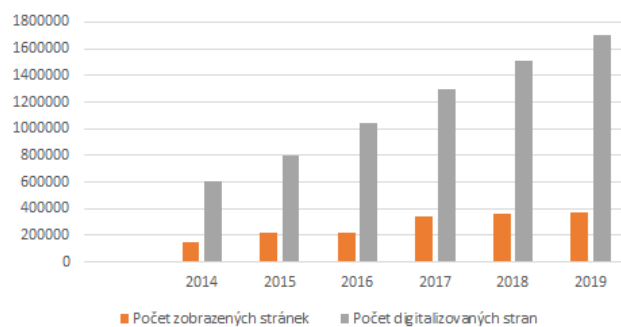
Obsah digitální knihovny NLK je integrován do České digitální knihovny, která umožňuje prohledávat digitalizované dokumenty z více knihoven, používajících Kramerius, z jednoho místa.

6 Statistika využití

Z grafu využití digitalizovaných dokumentů NLK prostřednictvím digitální knihovny Kramerius je vidět rostoucí tendence, a to jak v počtu návštěv, tak v počtu zobrazených stránek. V roce 2019 navštívilo Digitální knihovnu NLK 41 589 návštěvníků, kteří si zobrazili 370 569 stránek a prohlédli 107 876 digitalizovaných stran a 20 833 článků. Oproti roku 2014 je to 5-krát více návštěvníků v roce a 2-krát více zobrazených digitálních stran. Vyšší zájem může být způsoben tím, že si uživatelé na digitalizované dokumenty postupně zvykají, a že obsah digitální knihovny stále narůstá.

V dalším grafu je vidět rostoucí počet digitalizovaných stran a s ním rostoucí počet zobrazených stránek.

Statistiky využití a počtu digitalizátů 2014-2019

Graf 2 – Zobrazení stránek v Krameriovi a počet digitalizovaných stran

Závěr

Hlavním důvodem digitalizace v knihovnách je ochrana knihovních fondů. Digitalizované dokumenty však umožňují také mnohem širší dostupnost a vyšší využitelnost než tištěné dokumenty, aniž by hrozilo jejich poškození z důvodu užívání. Za použití vhodného zařízení připojeného k síti mohou být digitalizované dokumenty zobrazeny kdekoli, kdykoli, a více uživatelů může prohlížet dokument zároveň.¹ Ze statistik využití digitalizovaných dokumentů v NLK lze vyvozovat, že uživatelé mají o tuto službu značný zájem. Pokud bude NLK moci volně zpřístupňovat většinu digitálních dokumentů, lze předpokládat, že dojde ke skokovému nárůstu zobrazených stránek digitalizovaných dokumentů i k celkovému zvýšení návštěvnosti webových rozhraní poskytovaných NLK.

¹ <https://bulletinskip.skipcr.cz/vsechna-cisla/prohlizet-cisla/2018-rocnik-27-cislo-2/zpristupneni-digitalizovanych-dokumentu>

Literatura

- [1.] NOVOTNÝ, Jan. *Papír (restaurování)*. Encyklopedieknihy.cz: encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku [online]. [cit. 2020-02-17]. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/>
- [2.] *Standardy pro metadata*. Národní digitální knihovna [online]. [cit. 2020-02-17]. Dostupné z: <https://www.ndk.cz/standardy-digitalizace/metadata>
- [3.] *Standardy pro obrazová data*. Národní digitální knihovna [online]. [cit. 2020-02-17]. Dostupné z: <https://www.ndk.cz/standardy-digitalizace/standardy-pro-obrazova-data>
- [4.] RICHTER, Vít a Zdenko VOZÁR. *Zpřístupnění děl nedostupných na trhu – nová služba knihoven v digitálním prostředí* [online]. [cit. 2020-02-17]. Dostupné z: <https://ipk.nkp.cz/docs/pardubice-2019/Richter%20DNTN.pdf>
- [5.] RICHTER, Vít. *Zpřístupnění digitalizovaných dokumentů chráněných autorským právem*. Bulletin SKIP [online]. 2018, roč. 27, č. 2 [cit. 2020-02-17]. ISSN 1213-5828. Dostupné z: <https://bulletinskip.skipcr.cz/node/359>

Kontakt

Mgr. Lenka Maixnerová
e-mail: maixnerova@nlk.cz

Mgr. Filip Kříž
e-mail: kriz@nlk.cz

Národní lékařská knihovna
Sokolská 54
121 32 Praha 2